

*Др Славко Царић,
професор Правног факултета, Нови Сад*

Функције хартије од вредности у савременој тржишној привреди

Уводна разматрања

У савремено организованој тржишној привреди хартије од вредности имају незаменљиве и вишестране функције и значај. Пре свега, хартије од вредности првенствено повећавају сигурност у промету новчаних и робних добити, али истовремено и максимално убрзавају робно-новчани промет.

Иако су обе ове особине савремене тржишне привреде сигурност и брзина у промету вредности, веома озбиљно угрожене код нас, хартије од вредности ни приближно немају онај значај који би требало да имају. Разлога за то сигурно има много а један је сигурно најважнији и основни а то је дубока привредна криза у којој се налазимо. Управо да би изашли из те привредне кризе хартије од вредности код нас морају имати много већи значај него до сада.

Административни социјализам и подржављене банке су свакако веома негативно утицале а утичу и данас на пуну афирмацију хартија од вредности код нас.

У процесу приватизације и постепеног изумирања друштвене својине акције као хартија од вредности имају незаменљиву улогу. И обрнуто, у даљем процесу централизација и концентрација капитала акције се не могу мимоићи.

И поред свега тога хартије од вредности код нас не могу добити онај значај који треба да имају док се не развију посебне берзе хартија од вредности, као и друга тржишта хартија од вредности. Зашто не би свака банка била стално отворено тржиште хартија од вредности.

Посебан проблем у афирмацији хартија од вредности представља обезвређеност разних облика акција у процесу приватизације, нарочито ако се ради о акцијама банака. Изгубљено је било какво поверење у акцији до год важи правило нуле код нас.

Проблема дакле веома много, односно изузетно сложени и тешки, али другог правца и излаза нема. Ако желимо да афирмишемо савремену тржишну привреду, то није могуће без много већих значаја, функција и улоге хартија од вредности.

Хартије од вредности у нашем праву

У југословенском позитивном праву, као уосталом и у већини правних система других европских земаља, детаљније се регулишу поједини облици хартија од вредности који имају мањи или већи привредни и друштвени значај.

По узору на одговарајуће Женевске конвенције из области менице из 1930. године, из области чека из 1931. године, менично и чековно право је у унутрашњем законодавству на основу одговарајућих закона који се заснивају на овим конвенцијама, регулисано углавном на приближно исти начин. Тако је поступљено и код нас у Закону у меници ("Службени лист ФНРЈ" број 104/1946. год., измене и допуне у "Службеном листу ФНРЈ" бр. 16/1965. год., бр. 54/1970., бр. 57/89 и бр. 46/1996. год.) и у Закону о чеку ("Службени лист ФНРЈ" бр. 105/1946. год., измене и допуне у "Службеном листу ФНРЈ" бр. 12/1965. год., бр. 50/1971. год., бр. 52/1973 и бр. 46/1996. год.) Треба, међутим, да се нагласи да су задржане много веће разлике и да је остварен мањи степен унификације када се ради о чековном праву, јер је чековне конвенције прихватило и ратификовало много мање држава у свету него меничне конвенције. Ово управо указује да се у упоредном праву између појединих земаља појављују много веће разлике када се ради о чековном праву, него што је то случај са меничним правом.

Посебан значај имају хартије од вредности у области саобраћаја и због тога у свим гранама саобраћаја појављују се и такве превозне исправе које имају својства хартија од вредности. Преносиви товарни лист као хартија од вредности регулисан је у железничком саобраћају у Закону о уговорима о превозу у железничком саобраћају ("Службени лист СР Југославије", бр. 26/1995. године), у друмском саобраћају у Закону о уговорима о превозу у друмском саобраћају из 1995. године (Службени лист СР Југославије, бр. 26/1995. године) и у ваздушном саобраћају у Закону о облигационим и основним материјално-правним односима у ваздушној пловидби из 1977. године ("Службени лист СФРЈ", бр. 22/77. год., "Службени лист СФРЈ" бр. 13/82. год. и "Службени лист СФРЈ" бр. 30/85. год.).

У поморском саобраћају и унутрашњој пловидби се као хартија од вредности појављује теретница (коносман) која је регулисана у Закону о поморској и унутрашњој пловидби из 1977. године "Службени лист СФРЈ" бр. 22/77. год., "Службени лист СФРЈ" бр. 40/1978. год. и "Службени лист СФРЈ" бр. 15/1980.

год.). Као хартија од вредности (коносман) има много већи значај од преносивог товарног листа. Могућност издавања преносивог товарног листа као хартије од вредности постоји у нашем позитивном праву тек од 1974. године, а издавање (коносмана) у унутрашњој пловидби (саобраћај рекама, језерима и каналима) је предвиђено код нас тек од 1977. године.

У области хартија од вредности Закон о облигационим односима из 1978. године ("Службени лист СФРЈ" бр. 39/1978. год. и "Службени лист СФРЈ" бр. 39/1985. год.) има двоструки значај. Овим Законом се, с једне стране у наш правни систем први пут уносе општа правила и општи појмови који су заједнички за све хартије од вредности. Ове опште одредбе о хартијама од вредности из Закона о облигационим односима из 1978. године треба првенствено размотрити са аспекта постојећих схватања и тенденција о правној теорији у области хартија од вредности. С друге стране, у овом Закону се детаљно регулише складишница као посебан појавни облик хартија од вредности која је постојала у нашем позитивном праву и раније, али за коју нису постојала позитивна правила у нашем праву, него су се примењивала правна правила из предратног трговачког права.

Код нас посебан значај у овој области има и Закон о хартијама од вредности из 1995. године ("Службени лист СРЈ" бр. 26/1995.) у коме се појединачно регулишу поједине хартије од вредности: акције, обвезнице, благајнички записи, комерцијални записи, државни записи и сертификати о депозиту. Поред општих одредаба о промету и надзору над руковањем хартијама од вредности из Закона о хартијама од вредности из 1995. године, посебан значај има и Уредба о савезној комисији за хартије од вредности и финансијско тржиште из 1995. године ("Службени лист СРЈ" бр. 36/1995. год.). На поједина правила која су предвиђена у Закону о хартијама од вредности из 1995. године могу се ставити веома озбиљне примедбе са аспекта достигнућа науке и струке из ове области, али исто тако и на поједина правила из Уредбе о савезној комисији за хартије од вредности и финансијско тржиште из 1995. године. Ови недвољни стручни прописи стварају само непотребне нејасноће у примени права и садрже прегломазна и непотребна административна правила и непотребна веома широка овлашћења дискреционе природе појединим државним органима.

Хартије од вредности у нашој пословној пракси

У нашем позитивном праву, на основу напред назначених извора о хартијама од вредности постоје следеће хартије од вредности:

1. меница,
2. чек,
3. складишница,
4. преносиви товарни лист,
5. преносиви товарни лист у друмском саобраћају,
6. преносиви товарни лист у ваздушном саобраћају,

7. теретница (коносман) у поморском саобраћају,
8. теретница (коносман) у унутрашњој пловидби (саобраћај рекама, језерима, каналима).
9. акције,
10. обвезнице,
11. благајнички записи,
12. комерцијални записи,
13. државни записи,
14. сертификати о депозиту.

Поред ових појавних облика хартија од вредности у пословној пракси се често појављују и многе друге хартије од вредности које су издате у страним земљама на основу важећих прописа у тим земљама, а које се користе и употребљавају у нашој земљи.

У пословној пракси се често појављују код нас и поједине хартије од вредности чији су облик и садржину унифицирале поједине међународне организације, као што су на пример: шпедитерски коносмани, FBL, шпедитерска потврда, FCR и FCT, поједине гаранције, сертификати и други пословни документи.

Поставља се питање да ли се могу сматрати хартијама од вредности и те пословне исправе за које није такво својство изричито предвиђено у позитивном праву наше или неке друге земље. Наиме, по једном схватању својство хартије од вредности се за поједине писмене исправе може конституисати једино законом, док се по другим схватањима такво својство појединих писмених исправа може стећи употребом у пословној пракси, иако је код нас владајуће схватање да се својство хартије од вредности може стећи једино на основу изричитих законских одредаба, треба нагласити да ово друго схватање све више има присталица у правној теорији и да се сматра савременијим јер се на тај начин ефикасније и адекватније удовољава захтевима пословног промета.

Ово друго схватање све више продире не само у пословну праксу него и у правну теорију код нас, иако је у нашем позитивном праву прихваћено класично опредељење да се својство хартије од вредности може стећи само на основу закона.

Треба нагласити да је у пословној пракси код нас као уосталом и у низу земља, много више појавних облика хартија од вредности, него што је то предвиђено у позитивном праву. Управо и ово указује на изузетни значај принципа и општих правила о хартијама од вредности јер се они примењују на све појавне облике хартија од вредности у пословној пракси. Неопходно је такође нагласити да у пословној пракси постоји много већи број облика писмених исправа које немају својство хартија од вредности и које се не смеју изједначити са хартијама од вредности. Многе од ових писмених исправа су често једино доказна средства, легитимациони папири и значи и имају друкчије привредне функције и значај него хартије од вредности.

Иако су, у члану 2. Закона о хартијама од вредности из 1995. године, у смислу овог Закона у хартије од вредности сврстани и финансијски деривати којима се тргује на берзи, финансијски деривати у смислу основних правила о хартијама од вредности у нашем праву, као и у правној теорији, нису хартије од вредности јер не испуњавају битне особине хартије од вредности. Финансијски деривати су финансијски термински уговори, тј. то су берзански уговори. Финансијски термински уговори могу бити фјучерс и своп уговори.

Привредне функције и друштвени значај хартија од вредности

Хартије од вредности имају огроман значај у сваком друштву у коме је организовано робно-новчано тржиште. У целом свету се осећа стална тенденција пораста значаја хартија од вредности због све сложенијих односа због сталног пораста вредности које се налазе у робноновчаној циркулацији.

Првобитно је привредна функција хартија од вредности углавном била везана за изналажење безготовинских облика плаћања и за мењачке функције, тј. одржавање константности куповне моћи у одређеним вредностима, без обзира на монетарно-валутне разлике које постоје у појединим земљама.

Ове функције у погледу плаћања су веома значајне функције које се у савременој привреди остварују помоћу хартија од вредности. Платежна функција хартија од вредности је веома сложена и вишестрана и због тога се у правној теорији рашчлањује и разграничава у већи број осамостаљених привредних функција.

Хартије од вредности су изузетно значајни инструменти удруживања рада и средстава и оптималне мобилизације слободних расположивих новчаних средстава. У томе погледу хартије од вредности се користе ради остваривања одређених функција, мање-више на једнообразни начин у целом свету. Посебне функције хартије од вредности имају у области монетарно-кредитне политике и заштити ликвидности у привреди. Помоћу хартија од вредности се могу задовољавати потребе привреде у погледу узајамних плаћања без додатних нових емисија, које ако нису контролисане, често могу бити жариште инфлаторних тенденција.

Хартије од вредности су инструменти којима се задовољавају разноврсне функције кредита јер су истовремено врло значајни кредитни инструменти, а у вези са узајамним кредитним односима, исто тако изузетно значајни инструменти обезбеђења.

У овој области робне циркулације хартије од вредности су такође од посебног значаја јер се помоћу њих обезбеђује робни промет без физичког присуства робе на тржишту и на тај начин се утиче на временско и пословно уравнотежење понуде и потражње појединих врста роба на појединим тржиштима. Не упуштајући се детаљније у анализу разлика у привредним системима појединих земаља, нарочито са аспекта привредних функција и положаја хартија од вредности

можемо једино констатовати да постоје разлике у схватањима и да постоје разлике у привредним функцијама појединих хартија од вредности у појединим земљама. Велике разлике у схватањима постоје у организацији унутрашњег платног промета.

Закључна разматрања

Без много вишег степена укупне правне сигурности код нас није могуће да се афирмишу у оном степену и обиму хартије од вредности колико је то неопходно за савремену тржишну привреду. Правна несигурност у потпуности угрожава даљи привредни развој наше земље, укључује у томе погледу и неопходну афирмацију хартија од вредности. Превазиђени правни прописи којих је много код нас морају се укинути и нови прописи морају бити усмерени ка привредном развоју. Уколико се то не учини и даље ће постојати такав степен правне несигурности да нико није заинтересован да прихвати било какав пословни ризик, и било какву привредну иницијативу и активност.